

برای من شعر بخوان

فاطمه محمدرضایی

کارشناس ارشد مدیریت آموزشی - عضو کمیته تولید محتوای پیش دبستان استان قم

اشاره

همهٔ کودکان و نوجوانان ذاتاً شعر را دوست دارند و از آن لذت می‌برند. شعر تنها وسیله‌ای برای تفریح، سرگرمی و پرکردن اوقات فراغت و شاد کردن کودکان و نوجوانان نیست، بلکه شعر راهی برای بهره‌مند کردن کودکان و نوجوانان است از چشمه یا جویباری درونی و همیشگی در درونشان که روانشان را از شادابی و تازگی سرشار می‌سازد. آن هم نه شادابی تنها، چرا که دوست داشتن و درک شعر به گونه‌ای دریافت و حس ششم برای کودکان به ارمغان می‌آورد که در روبه‌رو شدن آن‌ها با زندگی و جهان پیرامون، از کودکان و نوجوانان انسان‌هایی چالاک می‌سازد.

کلیدواژه‌ها: شعر، شعر کودک، خواندن، نوآموزان

تقویت مهارت خواندن و رسیدن کودک به مرحلهٔ خواندن خلاق

بسیاری از کودکان در خواندن متن دچار مشکل هستند. امروزه کودکان حتی به پیدا کردن مهارت در مطالعه نمی‌اندیشند. اما تکرار در خواندن و لذت بردن از شعرخوانی باعث می‌شود کودکان به مهارت خواندن دست پیدا کنند و برای رسیدن به خواندن خلاق آماده شوند.

تقویت دایرهٔ واژگان

چنانچه مربی فضایی مناسب برای تقویت دایرهٔ واژگان کودک فراهم کند و با تکرار و تمرین منظم شعرخوانی، قدرت انتخاب واژگان مورد علاقهٔ کودک را به وی بدهد، امکان دیگرگونه اندیشیدن را نیز برای کودک فراهم خواهد آورد. شعر کودک به دلیل داشتن تنوع در مضمون و نیز تنوع در استفاده از واژگان، در این زمینه بسیار مؤثر خواهد بود.

تقویت تخیل زبانی (تخیل اندیشه)

تخیل زبانی، تخیل اندیشه است. تخیل اندیشه یعنی آفرینش زبان نو، انحراف از زبان هنجار و بازی با زبان هنجار. شعر به دلیل خارج شدن از زبان هنجار و ترکیب کردن زبان نو با زبان هنجار، فضاهایی را برای خلاقیت اندیشهٔ کودک فراهم می‌کند. چنانچه شعرخوانی به صورت منظم با کودک و برای کودک انجام شود، تخیل زبانی جملات تازه‌ای، چه در زبان شفاهی و چه در زبان نوشتاری کودک، خلق خواهد کرد.

در این مقاله سعی شده است به سؤالات زیر پاسخ داده شود:

- شعر چیست و شعر کودک چه تعریفی دارد؟
- تفاوت شعر کودک با شعر بزرگسالان چیست؟
- قالب‌های شعر کودک چگونه‌اند؟

قبل از تعریف شعر به اختصار فایده‌های خواندن شعر برای کودکان ارائه می‌شود.

تربیت حس زیباشناسی

شعر کودک و نوجوان از آنجا که نمادها و عناصر خاص زندگی این گروه‌های سنی را در بردارد، و در عین حال زیبایی‌های جهان کودکان و نوجوانان را برای آن‌ها به تصویر می‌کشد، در تربیت حس زیباشناسی مخاطب مؤثر است.

تقویت مهارت شنیدن و رسیدن به مرحلهٔ شنیدن خلاق

در شنیدن خلاق، علاوه بر حس شنوایی، تخیل، عاطفه، حس و اندیشهٔ کودک نیز به کار گرفته می‌شوند و هم‌زمان و هماهنگ عمل می‌کنند. خلاقیت‌های کلامی زمانی توسط کودک یا نوجوان بروز می‌کنند که کودک شعرهای زیادی شنیده باشد یا در اثر خواندن متون مناسب به خلق تازه‌هایی در بیان و نوشتار برسد.

تقویت تفکر منطقی

در شعرهایی که شاعر برای بیان مفهوم مورد نظر خود زبان روایی به کار برده است، کودک به منطقی بین شخصیت‌ها پی می‌برد. در بسیاری موارد، الگوی منطقی ارتباط بین شخصیت‌ها در شعر روایی می‌تواند به عنوان الگوی ارتباطی برای کودک قابل استفاده باشد.

برقراری ارتباط عمیق با جهان پیرامون

شعرخوانی به کودک کمک می‌کند با جهان پیرامون ارتباط عمیق‌تری برقرار کند؛ به‌ویژه اگر در شعرها از عناصر موجود در زندگی کودک بهره گرفته شده باشد.

شعر و عناصر اصلی آن

در دایره‌المعارف بین‌المللی و بستر^۱ در تعریف شعر چنین گفته شده است: شعر پردازش اندیشیده‌واژه‌ها در گفتاری خیال‌انگیز یا احساس‌برانگیز، با نظم آهنگین است. افلاطون در رساله «ایون» خود، شعر را مولود شوق و الهام می‌خواند. دکتر خانلری اعتقاد دارد، شعر القای حالات نفسانی است. دکتر شفیعی کدکنی شعر را گرهِ خوردگی عاطفه و تخیل می‌داند که در زبان آهنگین شکل گرفته باشد.

سخنوران و فیلسوفان ایرانی و اسلامی برای شعر دو تعریف ارائه کرده‌اند؛ گروهی که ساختار شعر را در نظر گرفته‌اند و آن را کلامی موزون و مُقَفَا (دارای قافیه) خوانده‌اند. اینان وزن و قافیه را عنصرهای جدایی‌ناپذیر شعر برشمرده‌اند. و گروهی دیگر که به درون مایه شعر پرداخته‌اند و تخیل را عنصر اصلی شعر دانسته‌اند.

شعر دو عنصر اساسی دارد

عنصر درونی، یعنی ذات و جوهر شعر، ویژگی‌های روانی آن اندیشه، حس، عاطفه و خیال است.

عنصر صوری، یعنی صفات شعر، ویژگی‌های زبانی و به اصطلاح شکل، یعنی قالب و پوشش شعر است و عبارت است از ضرباهنگ وزن با موسیقی کلام، پردازش کلمات، نغمه حروف و خوش‌آوایی توأم با شگردهای بیانی و صنایع لفظی و معنوی مانند کنایه، استعاره و جز آن‌ها.

شعر کودک

شعر کودک شعری است که با زبان و تخیل و درک و هیجان کودک تناسب داشته باشد. شعر کودک پُلی است میان شعر عامیانه کودک^۲ و شعر رسمی^۳. از این‌رو، پیروی شعر کودک از وزن و قافیه شعر رسمی ضروری است. پس موزون و مُقَفَا بودن به تعریف شعر کودک نیز راه می‌یابد. اما دیگر عناصر در شعر ویژه کودک، مثل احساس و عاطفه، تخیل، زبان، موسیقی و قالب، بر پایه ارزش و جایگاه برابر نیازها، توانایی‌ها و ویژگی‌های کودکان به کار گرفته می‌شوند.

بنابراین، شعر کودکان و شعر بزرگسالان همانندی‌ها و تفاوت‌هایی دارد:

۱. شعر بزرگسالان مخاطب معین ندارد، اما شعر کودکان دارد. پس رعایت وضعیت و شرایط گروه‌های سنی آنان ضروری است.

۲. حوزه واژگان و عناصر شعری، دامنه تصویرسازی و خیال‌پردازی، قالب‌های شعری، آرایه‌ها و وزن در شعر بزرگسالان گسترده، اما در شعر

کودکان محدود است.

۳. درونمایه در شعر بزرگسالان گوناگون، اما در شعر کودکان محدود است و گاه شعر کودک درونمایه ندارد.

۴. لحن و بیان در شعر بزرگسالان بیشتر جدی و سخنورانه، اما در شعر کودکان ساده، طنز، شوخی، معما، بازی‌گونه و مهمل‌پردازانه است.

۵. زاویه دید شعر بزرگسالان، گوناگون و گاه بدبینانه است، اما شعر کودکان نیازمند زاویه دیدی خوش‌بینانه، فضاهایی شادی‌بخش و حرکت‌آفرین است.

قالب‌های شعر کودک

چهارپاره: چهارپاره قالبی است با شماری از بندهای چهار مصرع‌ای هموزن که مصرع‌های دوم و چهارم هر یک از بندها قافیه مستقل دارد. از این رو شاعر در تنگنای قافیه گرفتار نمی‌شود. بنابراین، ظرفی مناسب برای پرداختن به موضوع‌های گوناگون و درونمایه‌های طولانی، به‌ویژه قصه‌های منظوم است. این قالب مناسب‌ترین قالب برای شعر کودک به شمار می‌رود.

روی یک گل توی صحرا
شاپرک آمد به دنیا
شاپرک پوشید فوری
یک لباس خوب و زیبا
بر لباس رنگی خود
کرد با شادی نگاهی
مادرش بوسید او را
گفت: «به‌به، مثل ماهی!»

افسانه شعبان‌نژاد

مثنوی: مثنوی به معنای دوتایی، قالبی است که بیت‌های آن وزن مشترک، اما قافیه مستقل دارند. این قالب نیز همانند چهارپاره، چون تنگنای قافیه ندارد، ظرفی مناسب برای پرداختن به موضوع‌های گوناگون و درونمایه‌های طولانی، ویژه داستان‌های منظوم است. این قالب، پس از چهارپاره، مناسب‌ترین قالب شعر کودک و نوجوان است.

ابر کوچیک به خانه ما رسید
آهسته آهسته به اینجا رسید
اومد و روی شاخه‌ها دست کشید
یواشکی به بام ما دست کشید

اسدالله شعبانی

غزل: غزل قالبی است با پنج تا یازده بیت هموزن که بیت اول آن با مصرع‌های دوم بیت‌های دیگر هم‌قافیه است. این قالب برای نمایاندن احساس‌ها و حالت‌های دورنی گروه‌های سنی کودکان مناسب است.

و زبان کنایی، مجازی، استعاری، ایمایی و اشاره‌ای ارائه می‌شود. تمثیل در شعر کودک همهٔ عنصرهای مادی و معنوی زندگی را که ویژگی‌های انسانی را می‌پذیرند، دارد.

درونمایهٔ تعلیمی: تعلیم به معنای آموزش و یاد دادن است. شاعر کودک برای ساخت درونمایه‌های تعلیمی - تربیتی، وصف و تمثیل به کار می‌گیرد، فضا و زمینه‌ای مناسب می‌آفریند و جنبه‌های تعلیمی - تربیتی را فراخور دریافت و دنیای گروه می‌آورد و گروه‌های سنی را در آن فضا و زمینه برجسته می‌کند

معیارهای شعر کودک

۱. زبان و بیان: زبان ابزار کار شاعر است. او با چیدن کلمه‌ها می‌تواند مناسب‌ترین شعرهای کودکان را بیافریند. زبان شعر بر ایجاز (چکیده‌گویی) مبتنی است، به طوری که شاعر با کمترین کلمه، بیشترین حرف را بیان می‌کند. بیان شعر (چگونگی بازگفت و بازنمود اندیشه‌ها) نیز کودکانه باید باشد تا مخاطبان خود را در آن ببینند و زبان حال خود را بیابند.

۲. سادگی و روانی: شعر کودک از هر جهت باید ساده، روان، قابل فهم و قابل دریافت باشد. به خصوص کاربرد کلمه‌ها باید برگرفته از واژگان پایهٔ کودکان باشد و از هر نوع ترکیب پرهیز شود. سادگی زبان در شعر کودک بر دو اصل استوار است: یکی اینکه واژه‌های آن از حوزهٔ واژگان کودک بیرون نباشد، دیگر آنکه ترکیب کلام به زبان سادهٔ گفت و گو نزدیک باشد.

۳. خیال‌انگیزی: تخیل مشخصهٔ عمدهٔ شعر بودن یک اثر است. عوامل کاربرد تخیل در شعر، تشبیه، تشخیص، اغراق، استعاره و قافیه‌اند. **تشبیه:** تشبیه مانند کردن دو چیز بر پایهٔ یک یا چند ویژگی است. در شعر کودکان تشبیه عموماً باید حسی باشد نه عقلی و ذهنی.

هر روز صبح زود مادر
با دقت و آرام و چابک
مانند گل‌ها هست بیدار
لبخند بر لب می‌کند کار

صفورا نیروی

تشخیص: تشخیص شخصیت بخشیدن به اشیا و امور و پدیده‌های بی‌جان است.

چراغ راهنمایی چه خوب و مهربونه
تو گرما و تو سرما به لنگه پا و ایساده
چشمای سبز و سرخس، به یاد من می‌مونه
حرف می‌زنه با چشماش، همیشه هست آماده

فاطمه محمدرضایی

استعاره: استعاره، بر تشبیه استوار است، اما همانندی در آن پوشیده و پرورده‌تر است، زیرا شاعر معنای راستین واژه را فرو می‌گذارد و معنای هنری آن را برمی‌گزیند.

بابا دارد می‌خندد
دنیا دارد می‌خندد
حتماً بابا خوشحال است
زیرا دارد می‌خندد
یک گل روی قالیچه
با ما دارد می‌خندد

افشین علا

قالب نیمایی: شعر نیمایی هر چند وزن عروضی^۴ دارد، اما مصراع‌های آن به افاعیل عروضی دو، سه و چهارگانه محدود نیست و قافیه جای منظم و مشخصی ندارد. افاعیل آن را می‌توان بر پایهٔ کوتاهی و بلندی مطلب کاهش یا افزایش داد. قافیهٔ آن نیز پایان بخش کلام است. بنابراین، شاعر از قید وزن و قافیهٔ رسمی آزاد می‌شود. قالب نیمایی نیز برای درونمایه‌های داستانی مناسب است. این قالب در شعر نوجوان بیش از شعر کودک تجربه شده، اما آنان را جذب نکرده است؛ زیرا سرایندگان، ناخواسته از قلمرو گروه‌های سنی به سوی بزرگسالان می‌گرایند و مخاطبان خود را فراموش می‌کنند.

گل گل گل! گل اومد کدوم گل؟
همون که رنگارنگه برای شاپرک‌ها به خونه قشنگه
کدوم کدوم شاپرک؟
همون که روی بالش خال‌های سرخ و زرده با بال‌های قشنگش میره
و بر میگردد
شاپرک خسته میشه بال‌هاش و زود مبینده روی گل‌ها میشینه شعر
میخونه میخنده شعر میخونه میخنده

افسانه شعبان نژاد

درونمایهٔ شعر کودک

درونمایهٔ شعر کودک می‌تواند وصفی، تمثیلی و تعلیمی، حماسی و ... باشد. در اینجا به اختصار به توضیح سه نوع آن پرداخته می‌شود.

درونمایهٔ وصفی: وصف، شناسایی جنبه‌های گوناگون یک پدیده است. عرضهٔ درونمایهٔ وصفی در قالب‌های شعری، فراخور دریافت گروه‌های سنی، در پیچهای مناسب برای تماشای شاعرانهٔ همهٔ چیزهایی است که آنان در زندگی خود می‌بینند و خواهند دید و می‌شناسند و خواهند شناخت.

درونمایهٔ تمثیلی: تمثیل به معنای مانند کردن صورت چیزی به وسیلهٔ کلام، تصویرکردن و داستان آوردن است. تمثیل، قالب نیست، بلکه درونمایه‌ای است برای شناساندن یک پدیده، حالت، باور و تجربه که با لحن

قافیه: قافیه در شعر گروه‌های سنی، به‌ویژه خردسالان، کارکردی برجسته دارد و گاه ارزش آن از درونمایه^۵ بیشتر است، زیرا کودک پیش از آنکه وزن شعر را بشناسد، موسیقی قافیه را می‌شناسد و معیار شعر بودن از نظر او، قافیه داشتن آن است.

۴. کوتاه بودن: شعر کودک باید کوتاه و قابل حفظ کردن باشد. در شعر کودک باید از انباشت اطلاعات و حرف‌های پراکنده پرهیز کرد و تنها به یک موضوع پرداخت.

۵. گیرایی و دل‌نشینی: لازمه گیرایی و دل‌نشینی هر شعر، تأثیرگذاری، داشتن احساس و عاطفه و نیز نقش برانگیختگی آن است. گیرایی و دل‌نشینی دستاورد عامل‌هایی چون آهنگ، تازگی درونمایه، تناسب درونمایه با ویژگی‌های گروه‌های سنی، طنزآمیزی، بهره‌مندی از عناصرهای فرهنگی، لحن و بیان عاطفی است.

دویدم و دویدم
به یک آتو رسیدم
گفتم چه دم درازی
میای با من تو بازی
اطو دمش را تاب داد
با ناز به من جواب داد و ...

ناصر کشاورز

اغراق: اغراق بزرگ‌نمایی یک کس یا یک چیز است، چنان‌که عقل آن را بیسندد، به شرطی که در زندگی و تجربه‌های انسانی ننگجد و نمونه‌ای نداشته باشد. اغراق یکی از عامل‌های خیال‌انگیزی شعر است.

مرا یک دایناسور
درسته قورت داده
خود من خواستم که
شوم یک شام ساده
گمان کردم گرسنه است
به او دادم خودم را
دو چشمم را که بستم
فقط گفتم بفرما

ناصر کشاورز

پی‌نوشت‌ها

1. webster

۲. شعر عامیانه درون‌مایه‌های سازمان‌دهی شده و قالب‌های ویژه ندارد. بیشتر در قالب لالایی، سرود، ترانه، چیستان و بازی سینه به سینه نقل می‌شود و مخاطبان آن نیز وزن این گونه سروده‌ها را، چون گیرا و دل‌انگیز است، می‌پسندند.

۳. شعر رسمی در لغت به معنای دریافت و دانایی و در اصطلاح سرودن و نظم دادن به واژه‌ها به وسیله قافیه‌سازی و ایجاد وزن و آهنگ برای افزایش گیرایی و اثرگذاری سخن است

۴. وزن عروضی یا وزن کمی، یکی از اوزان شعر فارسی است که اساس آن مبتنی بر نظم هجاهای بلند و کوتاه در مصراع‌های شعر است. این وزن خاص زبان‌هایی مثل فارسی، عربی سانسکریت و یونانی است که مصوت‌ها به کوتاه (ا، ا) و بلند (ا، ای، او) تقسیم می‌شوند. در کلام منظوم با افعال عروضی، وزن اشعار بر پایه افعال است.

۵. درونمایه عبارت است از فکر اصلی و مسلط بر هر اثری که موقعیت‌های داستان یا شعر را به هم می‌پیوندد.

منابع

۱. اسپارک، برنارد (۱۳۹۴). آموزش در دوران کودکی. ترجمه محمدحسین نظری نژاد. آستان قدس رضوی. مشهد.
۲. بخش کودکان بیتوته (۱۳۹۹). شعر کودک. www.beytoote.com
۳. داد، سیما (۱۳۸۰). فرهنگ اصطلاحات ادبی. چاپ مروارید. چاپ چهارم.
۴. گروه پیش‌دبستانی دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی. راهنمای برنامه و فعالیت‌های آموزشی و پرورشی دوره پیش‌دبستان (۱۳۹۴). انتشارات مدرسه. تهران.
۵. صادق زاده، محمود (۱۳۹۲). پژوهشنامه ادبیات تعلیمی. www.SID.Ir
۶. نعمت‌اللهی، فرامرز (۱۳۸۹). ادبیات کودک و نوجوان؛ شناسایی، ارزشیابی، ارزش‌گذاری. انتشارات مدرسه. تهران.
۷. گرما رودی، سید علی (۱۳۹۷). مهارت شعرخوانی. www.tebyan.net
۸. شعر از دیدگاه شفیع کدکنی. www.Artiche.tebyan.net
۹. فرهنگ فارسی معین. www.Vajehab.com
۱۰. فرهنگ فارسی دهخدا. www.Vajehab.com

